

VIETOJE ĮVADO

„NELENGVAS PAVELDAS“:
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO PROBLEMIŠKUMAS

Alfredas Bumblauskas

IŽANGA

Šio straipsnio objektas – Lietuvos mastu fenomenalus „nelengvo paveldo“¹ atvejis, kurio apraiškų galime pastebėti visoje pokomunistinėje erdvėje, o gal net ir už jos ribų. 2000 m. Lietuvos Respublikos Seime priimtas sprendimas atkurti Vilniaus senamiesčio centre „valstybingumo simbolio reikšmę“ turinčius XIV–XVII a. Valdovų rūmus². Prieš priimant šį sprendimą ir vėliau vyko karštos diskusijos. Tačiau jose, kaip įprasta Lietuvoje, buvo, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, idėjomis svaidomasi kaip akmenimis, bet svaidomasi ne tam, kad kviestų į diskusiją, o kad priblokštų priešininką. Pirminis straipsnio tikslas buvo išsiaiškinti įtampas, kilusias dėl Valdovų rūmų atkūrimo, priežastis, atskirų pozicijų motyvaciją, iškelti klausimus ir ieškoti galimų sprendimo būdų. Šiandien, paaiškėjus, kad dominuojanti pozicija nelinkusi diskutuoti, ši medžiaga vienaip ar kitaip pretenduoja tik į tekstą, atspindintį Lietuvos paveldosauginės minties būklę.

1. PAVELDOSAUGINĖS PRAKTIKOS IŠIMTYS: ATKŪRIMAS UNESCO PAVELDO OBJEKTE?

Daugelyje XX a. antrosios pusės su paveldo apsauga susijusių tarptautinių dokumentų formuluojama negatyvi nuostata į „istorijos korekcijas“, paveldo „gryninimą“ bei paveldo objekto atkūrimą. Tokios nuostatos atsispindi Venecijos chartijoje (1964 m.) ir kituose ICOMOS bei UNESCO dokumentuose³. Tačiau, nepaisant šių doktrininių tekstų, viso pasaulio praktika rodo, jog egzistuoja išimtys. Paveldo objektų atkūrimas ypač būdingas šalims, susiduriančioms su nacionalinio identiteto paieškų ar įtvirtinimo problemomis. Pavyzdžiu galėtų būti Kanados miesto Kvebeko patirtis, kai 1960 m. imtasi atkurti 40 namų kvartalą *Place Royale* rajone, taip siekiant atgaivinti prancūziškosios bendruomenės nacionalinį identitetą⁴. Šiandien šis projektas vertinamas nevienareikšmiškai – susikoncentravus į atkuriamą epochą mažai dėmesio buvo skirta atkūrimo tikslumui bei autento puoselėjimui, tačiau pripažįstama, jog *Place Royale* neabejotinai siūnia asocia-

¹ Apie „nelengvo paveldo“ (angl. „dissonant heritage“) sąvoką žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

² Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas. Vilnius, 2000-10-17, nr. VIII-2073 // Valstybės žinios. 2000, nr. 92-2889, p. 88–89.

³ Prieštaravimas kultūros paveldo rekonstrukcijai išreiškiamas tarptautiniuose dokumentuose: ICOMOS dokumentuose – Venecijos chartijoje (1964 m.), Baros (Burra) chartijoje (1979 m.), Florencijos chartijoje (1981 m.), Drezdeno deklaracijoje (1982 m.), Lozano chartijoje (1990 m.), Naros autentiškumo dokumente (1994 m.); UNESCO dokumentuose – Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijoje (1972 m.), Nairobio rekomendacijose (1976 m.).

⁴ Kvebeko miesto istorinė dalis 1985 m. buvo įtraukta į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą. Historic District of Québec // World Heritage. 2006. [žiūrėta 2006-01-11]. Internetė: <<http://whc.unesco.org/en/list/300>>.

tyvinius simbolinius signalus, būtinus tapatumo paieškoms ir keliančius nacionalinio pasididžiavimo jausmą⁵.

Atkūrimo idėjos tapo ypč populiarios Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Stengiamasi atkurti arba atstatyti tai, kas buvo prarasta per karus ar tyčia sunaikinta. Pažymėtina, kad Vidurio ir Rytų Europos regionas istoriškai nepasižymėjo tokiu tankiu miestų tinklu kaip Vakarų Europa, todėl pasauliniai karai Vidurio ir Rytų Europos paveldui padarė santykinai didesnę žalą nei Vakarų Europos. Prarastą paveldą imtasi atkurti jau sovietizmo epochoje. Tokio atkūrimo ryškiausias pavyzdys – Varšuvos istorinis centras, 1944 m. sunaikintas nacių (sunaikinta daugiau nei 85 proc.) ir rekonstruotas XX a. viduryje.

Didelę žalą SSRS priklausiusių šalių paveldui padarė ir pats sovietmetis, kurio metu šis paveldas sąmoningai buvo naikinamas. Atkūrus nepriklausomybę minėtose šalyse buvo atsigręžta į savo praeitį ir apie ją bylojančią nacionalinį paveldą kaip visuomenės ištakų, tikslų, orientyrų bei impulsų šaltinį. Trūkstant identitetui formuoti ar stabilizuoti skirtų nacionalinio paveldo objektų, juos imta atkurti ar atstatyti (minėtini gausūs atkūrimo Kijeve pavyzdžiai). Su paveldo apsauga susijusiam specialistui kyla klausimas: kaip paveldosauginę mintį, užfiksuotą tarptautiniuose dokumentuose bei rekomendacijose, pritaikyti pokomunistinei erdvei, atsižvelgiant į šio regiono specifiką (juolab kad tokių išimčių esama pasaulinėje praktikoje – be Kanados dar būtų galima paminėti atkūrimo pavyzdžius JAV, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje⁶)?

2000 m. kaip kompromisas tarp universaliosios tarptautinės paveldosauginės minties ir Vidurio bei Rytų Europos regiono specifikos buvo priimta regioninė (Baltijos šalių, Baltarusijos ir Ukrainos atstovų, dalyvaujant ICCROM) Rygos chartija, kurioje teigiama, jog paveldo objekto rekonstrukcija galima tik esant tam tikroms išskirtinėms aplinkybėms, „išsamioms ir atviroms“ valdžios bei vietos valdžios konsultacijoms su visuomene, turint „visą galimą“ tyrimų ir istorinę dokumentaciją bei laikantis kitų reikalavimų⁷.

Lietuva, valstybingumo istoriją pradėjusi XIII a. viduryje, reikšmingos savo senojo paveldo dalies neteko valstybingumo praradimų metais: XIX a. būdama Rusijos imperijos sudėtyje bei sovietmečiu. Daliai Lietuvos piliečių ypač skaudi Valdovų rūmų Vilniuje netektis – XVIII a. pabaigoje prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos jie buvo nugriauti. Daliai visuomenės Valdovų rūmų atstatymas būtų istorinio teisingumo atkūrimo veiksmas, senojo Lietuvos valstybingumo įamži-

⁵ Žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth. *Dissonant Heritage...*, p. 179–222. „Place Royale“ projekto pamokas ne kartą pristatė Pasaulio paveldo miestų organizacijos mokymų, tyrimų ir plėtros direktorius Michel Bonnette Baltijos šalyse vykusiuose seminaruose, kuriuos rėmė UNESCO ir ICCROM ITUC (Integrated Territorial and Urban Conservation) programa.

⁶ Tai kolonijinio laikotarpio Viliamsburgas, hipotetinis XVIII a. miesto atstatymas Virdžinijoje (JAV), Šekspyro *Globe* teatras (Didžioji Britanija), viduramžiška miesto dalis St. Malo (Prancūzija), senamiesčio dalis Bergene (Norvegija).

⁷ Rygos chartija dėl istorinių objektų autentiškumo ir rekonstrukcijos kultūros paveldo apsaugos požiūriu, 6 punktas // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, nr. 8, p. 219–220.

nimas⁸. Valdovų rūmai jų sąmonėje – svarbiausias paminklas, be kurio nesuvo-
kiamas senosios Lietuvos paveldas. Tačiau ne tik šiuo – įsimbolinimo – noru re-
miasi atkūrimo šalininkai. Kai „perestroikos“ laikais 1987 m. prasidėjo sistemingi
Valdovų rūmų teritorijos archeologiniai tyrinėjimai, jų metu buvo atrasti šio pa-
stato rūšiai. Pastarieji dėl aplinkos poveikio ėmė irti. Tad iškilo autentiškos sub-
stancijos išsaugojimo klausimas. Kai kurie specialistai ėmė teigti, kad tinkamiau-
sias autentiškų liekanų išsaugojimo būdas būtų atkurti pačius rūmus⁹.

Tačiau Valdovų rūmų atkūrimo klausimas tapo ypač problemiškas, kai Vil-
niaus istorinis centras 1994 m. buvo įtrauktas į UNESCO Pasaulinio paveldo sąra-
šą kaip urbanistinė-architektūrinė visuma. Tokiu būdu Vilniaus senamiesčio iš-
saugojimas tapo ne vien Lietuvos problema, bet ir Lietuvos valstybės įsipareigoji-
mu pasaulinei bendruomenei. Kyla klausimas – kaip suderinti pasaulinio paveldo
objekto (Vilniaus istorinio centro) apsaugos reikalavimus su idėja atkurti Valdovų
rūmus?

Esama žmonių, kurie kaip argumentą „už“ mini Varšuvos senamiesčio atkū-
rimą¹⁰. Tačiau Vilniaus ir Valdovų rūmų atvejis yra kitoks. Visų pirma Varšuva
buvo įtraukta į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą po rekonstrukcijos (1980 m.) ir
įtraukta kaip XX a. vidurio rekonstrukcijos, o ne kaip autentiškas istorinės epo-
chos ar epochų pavyzdys¹¹. Be to, kadangi jos senamiesčio atkūrimas prasidėjo iš
karto po Antrojo pasaulinio karo, tuometinė turima informacija (fotogrametriniai
tyrimai, fotografijos, pagaliau žmonių gyvoji atmintis) apie atkurtinus objektus
kokybiškai ir kiekybiškai labai viršijo tą informacijos kokybę ir kiekybę, kuria šian-
dien disponuojama apie Valdovų rūmus (kaip rodo atlikti skaičiavimai, šiuo metu
turima maždaug 1/4 ar 1/5 reikiamos informacijos¹²). Vadinasi, mums reikėtų
ieškoti kitų sprendimų.

⁸ Tokia samprata išryškėja šiose publikacijose: Lietuvos Valdovų rūmai (E. Sliesoriūnienės pokal-
bis su V. Urbanavičiumi) // Mokslas ir gyvenimas. 1995, nr. 1, p. 4–5; V. Dolinskas. Didžiųjų
kunigaikščių rūmai – Lietuvos valstybės didybės ir tautinio pasididžiavimo simbolis // Literatū-
ra ir menas. 1998-07-25, p. 3, 14; M. Jučas. Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo //
Lietuvos aidas. 1999-01-20, p. 5; V. Baranauskas. Kodėl reikia atstatyti Vilniaus Žemutinės pilies
Valdovų rūmus? // Literatūra ir menas. 1999-02-06, p. 3; A. Stalgys. Lietuvos valdovų rūmai
Vilniaus Žemutinėje pilyje: atstatymo argumentai // Kultūros barai. 2001, nr. 12, p. 32–36.

⁹ Bene pirmasis tokią nuomonę ėmė teigti archeologas Vytautas Urbanavičius. Žr. V. Urbanavičius.
Lietuvos Valdovų rūmai – praeitis ir ateitis // Gimtasis kraštas. 1992, nr. 1, p. 1, 5.

¹⁰ Žr. M. Baužienė. Atstatymas ar sąmoningas griovimas // Literatūra ir menas. 1994 gruodžio 24 d.,
p. 9; L. Jonušas. Atstatytieji Valdovų rūmai – muliažas ar istorinės atminties paminklas? // Lietu-
vos aidas. 1999, nr. 18, p. 15.

¹¹ Vilniaus istorinis centras į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą įtrauktas kaip „išsaugojęs įspū-
dingą gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo pastatų kompleksą bei viduramžių išplanavimą ir
natūralią aplinką“, o Varšuvos – kaip „nuostabus beveik visiškos XIII–XX a. istorijos laikotarpio
rekonstrukcijos pavyzdys“. Vilnius Historic Centre // World Heritage. 2006. [žiūrėta 2006-01-11].
Internete: <<http://whc.unesco.org/en/list/541>>; Historic Centre of Warsaw // World Heritage. 2006.
[žiūrėta 2006-01-11]. Internete: <<http://whc.unesco.org/en/list/30>>.

¹² Plačiau žr. Vilniaus universiteto darbo grupės parengtoje studijoje „Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“, kuri publikuojama šiame
leidinyje.

2. AUTENTIŠKŲ LIEKANŲ PANAUDOJIMO SPRENDIMAI KAIP VERTYBIŲ KONFLIKTO IŠRAIŠKA

Postkomunistinės Europos tyrinėtojai savo studijose pažymi, kad šiame area-
le varžosi dvi pagrindinės vertybių sistemos¹³, kurias būtų galima įvardyti kaip
tradicionalistinę ir liberalistinę. Pirmoji, veikianti XX a. pabaigoje atgimusios na-
cionalizmo ideologijos, akcentuodama etnocentrines vertybes, praeities kaip tra-
dicijų ištakų pirmumą prieš dabartį, gaivina bei puoselėja nacionalistinę istorijos
diskursą. Liberalistinei vertybių sistemai būdingos emancipacijos, universaliųjų
vertybių (demokratijos, žmogaus teisės ir laisvės) priešpriešinimas tautinėms. Ta-
čiau pažymėtina, kad dalis mokslininkų ir liberalistinės vertybių sistemos nelaiko
savaime vertesne lyginant su pirmąja¹⁴. Liberalistinėje vertybių sistemoje ryškes-
nis kritinis istorinis mąstymas (Jorno Rüseno pasiūlytos tipologijos prasme¹⁵), nei-
giantis tradicinių moralės normų pagrįstumą, vis dėlto nesuponuoja tolerancijos
sklaidos. Tolerancijai būtinas genetinis mąstymas, kuris suvokia įvairių požiūrių,
moralinių nuostatų istorinį, ideologinį, tautinį ir kitokį santykinumą. Todėl kai
kurie teoretikai (jiems priskirtinas ir minėtas J. Rüsenas¹⁶) liberalistinę „didįjį nara-
tyvą“, kaip pasižymintį monoperspektyvumu ir europocentrizmu, laiko nepritin-

¹³ Žr. P. S. Wandycz. Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 277–280; A. Samalavičius. Intelektualai postkolonijinėse/postko-
munistinėse erdvėse: mentaliteto savybių kontūrai // Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir
kultūros problemos. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 225; V. Tismaneanu.
Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas. Vilnius:
Mintis, 2003.

¹⁴ Paminėtina edukologė Sirrka Ahonen, kuri tiek liberalistinių vertybių veikiamą liberalistinę, tiek
nacionalistinių vertybių įtakotą nacionalistinę naratyvą laiko monoperspektyviais, transcenden-
tinius galutinius tikslus įteigiančiais „didžiaisiais pasakojimais“. Šie „uždari“ kitoms perspekty-
voms pasakojimai reliatyvizmo paveiktose XX a. antrosios pusės Vakarų visuomenėse prarado
savo įtikinamumą. Žr. S. Ahonen. Nauji istorijos mokymo planai Baltijos šalyse: Estija 1990 m.
Naratyvo transformacija // Istoriografija ir atvira visuomenė. Vilnius: Vaga, 1998, p. 293–305.

¹⁵ J. Rüsenas išskiria keturis istorinės sąmonės tipus – tradicinį, iliustracinį, kritiškąjį, genetinį. Pir-
majam – tradiciniam – istorinės sąmonės tipui būdinga šiandieninio gyvenimo santykių *kilmės*,
tradicijos atmintis. Iliustracinės istorinės sąmonės atmintis, skirtingai nei tradicinės, tampa atvira
daugybei praeities įvykių, kurie reikšmingi ne savaime, bet kaip tam tikros elgesio taisyklių bei
aksiologinių modelių *ilustracijos*. Trečiajame – kritiniame – istorinės sąmonės tipe, kuris praeitį
suvokia kaip kokybiškai kitą dimensiją nei dabartis, atsiranda *kritinis santykis* su iš praeities atei-
nančiais išorinio bei vidinio gyvenimo orientyrais kaip niekuo nepagrįstais ir santykiniais. Sudė-
tingiausiam – genetiniame – istorinės sąmonės tipe, kuriame laikas patiriamas kaip nuolatinė
gyvenimo formų *transformacija* į tinkamus pavidalus, suvokiama, kad savų vertybių ir elgsenos
keitimas yra neišvengiama bet kokio išlikimo sąlyga. Žr. J. Rüsen. Lebendige Geschichte.
Grundzüge einer Historik III: Formen und Funktionen des historischen Wissens. Göttingen, 1989,
S. 39–75; J. Rüsenas. Pasakojamosios galios raida, mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontoge-
nezės hipotezė // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2. Vilnius:
Solertija, 1997, p. 28–47.

¹⁶ Plačiau apie J. Rüseno istorikoje išreikštą polilogo tarp įvairių mokslinių ir kultūrinių perspekty-
vų būtinybę žr. Z. Norkus. Jorno Rüseno istorinės kultūros studijų teorinės idėjos // Problemos.
2005, nr. 67, p. 41–42.

kančių „atviroms visuomenėms“ ir jam priešpriešina daugiaperspektyvų diskursą. Pažymėtina, kad pokomunistinės Lietuvos liberalistinėje vertybių sistemoje gajos ir kraštutinės jos formos: nekritiškai perimami Vakarų visuomenių mąstymo ir jausenos būdai (kurie mūsų realijoms yra ne visada lengvai adaptuojami) ir jaučiamas „nevisavertiškumo kompleksas“ dėl tariamo savosios kultūros menkumo. Būtent dėl šių priežasčių tokią liberalistinę sampratą tektų įvardyti kaip „ultraliberalistinę“.

Lietuvoje dėl šių vertybinių sistemų priešpriešos gimė skirtingos Valdovų rūmų autentiškų liekanų panaudojimo idėjos. Labiau tradicionalistinių vertybių atstovai Valdovų rūmus mato kaip valstybingumo simbolį. Todėl jie mano, kad šiai simbolinei būsimos pastato funkcijai yra būtina tiek specifinė paskirtis (būsimas statinys matomas kaip tradicinis muziejus, skirtas valstybinių įvykių bei valstybės veikėjų įamžinimui¹⁷), tiek „tradicionalistinis“ pastato atkūrimo būdas – „priauginimo“ metodika, pasireiškianti deklaracijomis ir projektais, „atkurti, kaip buvo iš tiesų“¹⁸. Kaip rodo dar XIX a. paveldosauginė praktika, šis paveldo objekto atkūrimo būdas koreliuoja su nacionalistinėmis vertybėmis ir siekiu „taisyti“ bei „koreguoti“ istoriją.

Liberalistiškai mąstantieji pasisako prieš praeities „reanimacijos“ idėją – praeitis esanti visiškai kita nei dabartis, praeičiai nereikia išsipareigoti. Anot jų, Valdovų rūmai nelaikytini Lietuvos valstybingumo simboliu, nes pastarieji ikonografijoje žinomu pavidalu kaip visavertė rezidencija egzistavo kiek daugiau negu šimtą metų (nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio) – taigi yra susiję su Lietuva po Liublino unijos, kai šalies suverenitetas bendroje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje – Žečpospolitoje – jau buvo apribotas¹⁹. Tačiau ir liberalistinių vertybių šalininkų mintys dėl autentiškų liekanų likimo išsiskyrė. Vieni jų siūlė visiškai užkasti au-

¹⁷ D. Steponavičienė. Valdovų rūmai. Vizija // Baltų archeologija. 1996, nr. 1, p. 35; M. Jučas. Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo..., p. 5; N. Kitkauskas. Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimas, atkūrimo vizija ir prasmė // Dienovidis. 2001 sausis, p. 15–19; N. Kitkauskas. Didžiųjų kunigaikščių rūmai: praeitis ir ateitis // Dienovidis. 2001 spalio, p. 7–13; R. Budrys. Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetu: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>; R. Budrys, V. Balčiūnas, V. Dolinskas, A. Kulikauskas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija // Literatūra ir menas. 2003-05-30, p. 11, 22.

¹⁸ Atauginimo ilgesys buvo išreikštas 2003 m. kovo 31 d. Ž. Simonaičio, A. Švabauskienės, G. Laučiaus, V. Baranausko atliktoje Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo techninio projekto, restauracijos sprendimų ir patalpų paskirčių ekspertizėje. Žr. Ekspertų išvados apie Valdovų rūmų atkūrimo projektą // Kultūros barai. 2003, nr. 5, p. 20–22.

¹⁹ S. Drazdausko, B. Savukyno, V. Ališausko, S. Žuko, J. Sasnausko, T. Venclovos, A. Gailiaus, P. Subačiaus, N. Putinaitės, E. Railos, L. Jovaišos, R. Černiaus, N. Šepelio, M. Paknio, G. Steponavičiaus kreipimasis į LR Prezidentą, ministrą pirmininką, kultūros ministrą, Vilniaus miesto merą. [Rankraštis].

tentišką substanciją²⁰, kiti manė, kad geriausia būtų Valdovų rūmų vietoje pastatyti šiuolaikišką pastatą, savo paskirtimi orientuotą ne į konservatyviai bei romantiškai nusiteikusią visuomenės dalį, bet žmonėms, žiūrintiems į Lietuvos ateitį²¹.

Manome, jog kiekvienos pusės argumentai turi savų trūkumų: vieniems praeitis ir apie ją bylojantis paveldas tampa savotiška „kompensacijos“ ar eskapizmo priemone, kitiems praeitis – svetimi ir dabartyje tęstinumo nebeturintys laikai, nepritaikomi šiandienos gyvenimui. Akivaizdu, kad priėmus vieną iš siūlomų sprendimų kažkuri Lietuvos visuomenės dalis liktų nepatenkinta ir tokiu būdu nebūtų realizuotas Rygos chartijos reikalavimas rekonstrukciją vykdyti pritarus visuomenei²². Kaip minėtus kraštutinius suderinti?

3. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMAS: POLITINIS SPRENDIMAS IR JO NULEMTOS PROBLEMOS

Daugiau nei dešimt metų Lietuvos visuomenėje trukusias diskusijas dėl Valdovų rūmų atkūrimo nutraukė Lietuvos Respublikos Seimas, 2000 m. priėmęs politinį sprendimą atkurti šį pastatą²³. Lietuvos Respublikos Vyriausybės paruošta Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija²⁴ paveldosauginių problemų nesprendė (jos paliktos specialistams), o pastato atkūrimo metodiką ir panaudojimą nusakė pernelyg lakoniškai ir abstrakčiai. Kilo daugybė teorinių ir praktinių problemų, kaip realizuoti Valdovų rūmų atkūrimo idėją. Keletą jų paminėsime.

Visų pirma tai – informacijos deficitas. Iki šiol nerasti rūmų brėžiniai (planai), inventoriai. Nedisponuojama tiksliais rūmų fasadų piešiniais. Ikonografinių šaltinių sąrašas labai skurdus: yra kelios XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus Valdovų rūmų egzistavimo metu pieštos sepijos, kuriose matome ne visą Valdovų rūmų vaizdą; disponuojama XIX a. pradžios piešiniais, perpieštais iš senesnių ar atminties, t. y. jau po rūmų nugriovimo (M. Pšibilisio, J. Ozemblovskio ir kt. litografijos). Nėra ikonografinės medžiagos, susijusios su rūmų interjerais. Rasta nedaug istorinių šaltinių, kuriuose būtų nurodytos Valdovų rūmų patalpų paskirtys bei jų tarpusavio ryšiai. Esant informacijos trūku-

²⁰ Anot V. Urbanavičiaus, Valdovų rūmų liekanų užkasimo idėja buvo išsakyta 1994 m. vasario 4 d. Lietuvos istorijos instituto ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto tarybų posėdyje. Žr. V. Urbanavičius. Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti? // Baltų archeologija. 1996, nr. 1, p. 27.

²¹ Plačiau apie įvairias architektų Valdovų rūmų vizijas žr. A. Petrauskienė. Drąsa kurti // Vilniaus balsas. 1994-11-25, p. 1.

²² Rygos chartija..., 6 punktas, p. 220.

²³ Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas...

²⁴ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

mui iškyla kolizija ne tik su Venecijos, bet ir Rygos chartija, patvirtinusi atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos reikalavimą²⁵.

Valdovų rūmų atkūrimo projektų konkursą laimėjęs autorių kolektyvas pripažino, kad esant tokiam informacijos kiekiui reikia kalbėti ne apie pastato atkūrimą, bet naujo pastato statybą²⁶. Ši specialistų grupė, įvertinusi duomenų apie Valdovų rūmų kiekį, ėmėsi įgyvendinti ne statinio atstatymo ar atkūrimo, bet „įvaizdžio atkūrimo“ konceptą. Viename iš projektuotojų dokumentų teigiama: „Kokia bebūtų Lietuvos istorija ir specifika, atkuriamo pastato architektūrinė metodinė kalba turi būti suprantama, turi aiškiai atspindėti atkūrimo laiką, informacijos apie rūmus kiekį, kitus pasaulinėje praktikoje priimtus reikalavimus, iš kurių vienas svarbiausių – seno ir naujo atskyrimas. Siūloma naują nuo seno atskirti per maksimalų autento eksponavimą, minimalų seno ir naujo susilietimą, minimalų autento uždengimą naujomis konstrukcijomis“²⁷. Tad Valdovų rūmų įvaizdžio atkūrimo konceptas yra realizuojamas atskiriant autentišką mūrų dalį nuo naujo statinio bei pabrėžiant naujo statinio sąlyginumą. Be to, būtina pažymėti, kad statinio projektuotojai pasiūlė sudėtingą inžinerinę konstrukciją, „apžergiančią“ autentiškus rūmų pamatus, kuri bent iš dalies sprendžia autento išsaugojimo problemą. Šios specialistų grupės sprendimus laikome kompromisiniais skirtingų vertybinių orientacijų atstovų atžvilgiu: viena vertus, tradicionalistams pateikiamas ne modernus, bet daug „architektūrinių nuorodų“ į praeities Valdovų rūmus turintis pastatas, antra vertus, šis statinys, sprenddamas paveldosaugines – autento išsaugojimo – problemas bei akcentuodamas sąlyginumo išpūdį, turėtų tenkinti ir liberalistiškai mąstančius. Natūralu, kad kompromisų neieškantys toliau liko skeptikais ar net aršiais pasiūlyto projekto oponentais. Ypač tai pasakytina apie tuos, kuriems autentiškos praeities liekanos nesančios savaiminga vertybė. Pastariesiems seno ir naujo atskyrimo principas nėra būtinas ar net atmestinas. Šie oponentai siūlo „organiskai atauginti“ likusią pastato dalį ir Valdovų rūmų projektuotojų numaty-

²⁵ Venecijos chartijoje deklaruojama, kad restauravimas „bet kokių atveju turi būti paremtas archeologiniais ir istoriniais paminklo tyrimais“ (9 punktas) (The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. [žiūrėta 2006-01-11]. Internetu: <http://www.international.icomos.org/e_venice.htm>). Rygos chartijoje teigiama, kad prarasto kultūros paveldo rekonstrukcija gali būti priimtina, tik esant atitinkamoms sąlygoms. Viena sąlygų – rekonstrukcija laikoma priimtina, jei „yra surenkama visa galima tyrimų ir istorinė dokumentacija (tarp jų ikonografinė, archyvinė ar natūros įrodymai)“ (6 punktas) (Rygos chartija..., p. 220). Be to, „griežtai laikantis sąlygos“, kad rekonstrukcija „negali būti vykdoma vadovaujantis spėlionėmis arba kai tai kelia pavojų liekanų *in situ* išlikimui“ (preamble) (Ten pat, p. 219).

²⁶ E. Purlys. Lietuvos Valdovų rūmai. Praeitis ir ateitis // Lietuvos rytas. 1998-02-04, p. 6; E. Purlys. Valdovų rūmai: atkurti ar sukurti? Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimas kryžkelėje // Statybų pilotas. 1999, nr. 3, p. 2-3; E. Purlys. Valdovų rūmai: atkurti ar sukurti? Tęsiame diskusiją dėl Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo // Statybų pilotas. 1999, nr. 4, p. 2-3; A. Katilius. Apie Vilniaus piliį, Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimą // Lietuvos aidas. 1999-02-19, p. 14; A. Katilius. Kokie bus Valdovų rūmai // Lietuvos rytas. 2003-05-27, p. 4; J. Glemža. Valdovų rūmai tinkamai pristatytų mūsų valstybę // Lietuvos rytas. Sostinė. 1999-02-04, p. 4.

²⁷ Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis], p. 9.

tam pastato sąlyginumo išpūdžiui priešpriešina rūmų išbaigtumo efektą, kuris turėtų žadinti pasididžiavimo pastatu ir savo istorija emocijas²⁸.

Minėti išpuoliai, kurių Valdovų rūmų projekto rengimo grupė, atrodo, nesugeba deramai atremti, rodo šių specialistų veiklos silpnąją vietą – projekto conceptualaus pagrindimo stoką. Dėl to ne tik sunku atremti oponentų kritiką, bet ir sunkiai sekasi pastato „filosofiją“ susieti su jo paskirtimi. Minėtoje Vyriausybės patvirtintoje Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijoje Valdovų rūmai matomi kaip istorinės kultūros centras²⁹. Kas slepiasi po pavadinimu „istorinės kultūros centras“, perskaičius dokumentą lieka neaišku (moksliniame diskurse minimi „kultūros centro“ ir „istorinės kultūros“ konceptai, tačiau jų tarpusavio ryšys nėra eksplikuotas). Tuo pasinaudoję kai kurie muziejininkai savo paskirties koncepcijose po „istorinės kultūros centro“ pavadinimu „paslepia“ sunkiai tarpusavyje derančias ir su atkūrimo metodika konceptualiai nesisiejančias paskirtis³⁰. Tačiau manome, kad jeigu Valdovų rūmų projektuotojai siekia pastatą pateikti kaip rekonstrukcinį istorinės sąmonės eksponatą, kaip praeities paieškų dabartyje simbolį, tai ir paskirties sprendimai turėtų būti grindžiami šia architektūros koncepcija.

4. PAVELDOSAUGINĖ MINTIS LIETUVOJE IR GALIMI TEORINIAI JOS KONTEKSTAI

Diskusijoje dėl Valdovų rūmų atkūrimo teorinės ir idėjinės pozicijos buvo retai eksplikuojamos. Tai ir suprantama, turint galvoje mūsų paveldosaugos teorinę būklę. Lietuvos paveldosaugoje dominuoja empirinis mąstymas, ignoruojantis teorijų *explicit* prasmę, o teoretikai, suskaičiuojami ant vienos rankos, yra „baltos varnos“ klegančiame empirikų chore. Tokiais atvejais „archetipo“ statusą įgyja nereflektuoti ir nekritiškai perimti seni minties modeliai. Blogiausia, kad šie į grupinę kolektyvinę sąmonę nugrimzdę ar nugramzdinti modeliai iškeliami kaip privalomos direktyvos, taip užkertant dialogo galimybę.

Mūsų istoriografijoje tokį statusą yra įgijęs istorizmas (ar pozityvizmas) ir empirinis Lietuvos istorijos politinių įvykių tyrimų modelis; paveldosaugoje (kaip parodė Rasos Čepaitienės disertacija³¹) – patirtis, orientuota į „paminklinę“ ar „elementinę“ paveldosaugą, artimą XIX amžiaus Vakarų Europos patirčiai, ir nacionalizmo diskursus. Antra vertus, tiek vėlyvajame sovietmetyje, tiek šiais laikais

²⁸ V. Baranauskas. Dėl Valdovų rūmų atkūrimo // Lietuvos aidas. 2003-05-28, p. 9; V. Baranauskas. Ekspertų išvados apie Valdovų rūmų atkūrimo projektą // Kultūros barai. 2003, nr. 5, p. 20–22.

²⁹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

³⁰ R. Budrys. Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės..., R. Budrys, V. Balčiūnas, V. Dolinskas, A. Kulikauskas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo..., p. 11, 22.

³¹ R. Čepaitienė. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005.

mūsų paveldosauga (kaip ir visa humanitarika) buvo ir yra veikama įvairių tėkmių, tačiau dažniausiai perimant tik jų paviršinius elementus, o ne iš esmės persvarstant savo mąstymo ir veiklos pagrindus. Užteks paminėti Venecijos chartiją (1964 m.)³² ir „Naros autentiškumo dokumentą“ (1994 m.)³³, kurie ženklino ne tik naujus pasaulio paveldosauginės minties etapus, bet, atrodo, ir skirtingas paradigmas. Deja, Lietuvoje daugeliu atvejų jie liko idealiomis gairėmis, bet ne iki galo įsisavintomis praktikomis (Venecijos chartijos atveju)³⁴ ar menkai žinomu ir visiškai nereflektuotu faktu (Naros dokumento atveju)³⁵.

Daug kur modernybės paradigma siejama su XIX a. metodologinėmis ir ideologinėmis realijomis – istorizmu bei nacionalizmu³⁶. Tačiau postmodernas arba istorinės sąmonės daugiaperspektyviškumas gimė ne tik kaip opozicija istorizmui ir nacionalizmui, bet ir kaip opozicija dar vienam „didžiajam naratyvui“ – liberalizmui, pakeitusiam tautos idėją laisvės idėja, o nacionalizmą – eurocentrizmu. Todėl postmoderno sąvoką, bent jau paveldosaugoje, būtų galima keisti postmodernizmu, o modernio epochoje matyti romantizmą (su istorizmu, nacionalizmu, „paminkline“ istorine sąmone, elementine paveldosauga, stilistiniu restauravimu) ir modernizmą (su istorizmo įveika, liberalizmu, eurocentrizmu, struktūrinėmis

³² Lietuviškasis Venecijos chartijos vertimas (Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (1964 m., Venecija) // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236–239) nėra pakankamai tikslus, todėl rekomenduotinas angliškas originalus tekstas (The Venice Charter...).

³³ Naros autentiškumo dokumentas (1994 m., Nara) // B. M. Feilden, J. Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių apsaugos gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 135–136.

³⁴ Lietuviškoje paveldotvarkos praktikoje bei jos sampratoje galima išskirti „tradicinius“ principus, nesiderinančius su Venecijos chartijos doktrinomis ir artimus „ikivenecijinei“ paveldosaugai: „priauginimo“ principas – istorinio vaizdo išsamumas vertinamas labiau nei autentiškos liekanos; su šiuo principu susietas griežtos perskyros tarp restauravimo ir atkūrimo nebuvimas (nepaisoma, kad atkūrimas yra mūsų laiko žymė, nešanti informaciją apie dabartį, bet ne praeitį); analogų principas – trūkstami autentiški šaltiniai lengvai kompensuojami stilistiniais, tipiniais ar kitokiais analogais (mokslinis pagrindimas pakeičiamas hipoteze). Minėti principai atsekami Trakų salos pilies, Vilniaus Žemutinės pilies senojo arsenalo, Vilniaus Radvilų rūmų vakarinio paviljono, Biržų pilies ir kitų statinių (at/su)kūrimo-restauravime.

³⁵ Lietuviškame paveldosaugos diskurse „Naros autentiškumo dokumentas“ suprantamas kaip eilinis tarptautinis dokumentas, bet ne reikšmingas universaliosios paveldosaugos minties lūžio žymuo. Nematyti jokių ženklų (publikacijų, diskusijų), kurie rodytų siekį suprasti dokumente deklaruojamus reliatyvistinės paveldosaugos principus ar bent norą juos pažinti. Nors 1997 m. Lietuvoje vykusioje konferencijoje „Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai“ apeliuota į Naros autentiškumo dokumentą (bet ne jo idėjas), jos metu nagrinėtos problemos, neperžengiančios Venecijos chartijos ir jos „dvasioje“ išsiskleidusios materialistinės autentiškumo sampratos aktualijų. Žr. Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai. Vilnius: Savastis, 1997 m. Apie „Naros autentiškumo dokumento“ reikšmę plačiau žr. Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Published by UNESCO World Heritage Centre, 1995; S. Kulevičius. Japonijos paveldosaugos savitumai // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2005, nr. 12, p. 136–138.

³⁶ J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob modernybę supranta kaip visumą vakarietiško idėjų (pavyzdžiui, individualybės, racionalumo, tikėjimo pažanga), išsigalėjusių XVIII amžiuje ir „įtekstintų“ „didžiuosiuose“ pasakojimuose. Žr. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998.

metodologijomis, kompleksine paveldosauga, moksliniu restauravimu). 1972 m. „paveldo“ sampratos atsiradimą³⁷, o ypač 1964 m. gimusią Venecijos chartiją, būtų galima laikyti modernistinės paveldosaugos manifestu, tačiau dėl savo eurocentristinio monoperspektyvumo vargiai priskirtiną postmodernistinei paradigmai, o kartu lygiai taip pat sunkiai kildintiną iš XIX a. susiformavusio „istorinio nacionalizmo“.

Nors ir kaip pavadintume po modernio ar modernizmo besiformuojančią paveldosaugos paradigmą (postmodernu ar postmodernizmu), aišku, kad šiai yra būdinga ne tik paveldo komercializacija ar paveldo kaip išteklių samprata, bet ir Venecijos chartijos eurocentristinį globalizmą keičiantis Naros dokumento reliatyvizmas. Su pastarąja tendencija sietinos ir „nelengvo paveldo“ koncepcijos, kurios savo ruožtu tipologiškai artimos istorinės sąmonės ir istoriografijos daugiaperspektyviškumo conceptams, keičiantiems „didžiuosius naratyvus“. Paprastai šių naratyvų atsisakymas ir laikomas svarbiausiu postmoderno/postmodernizmo bruožu³⁸. Tiesa, šiuose kontekstuose dar teks apmąstyti vadinamąsias „atminties vietų“ koncepcijas, tiesiogiai siejančias istoriografiją su paveldosauga. Tai visų pirma Pierre Nora projektas „Atminties vietos“ (1983–1994 m.)³⁹, kuriuo buvo atskleisti sudėtingi nacijos, paveldo, memorialinių praktikų ir identiteto tarpusavio ryšiai Prancūzijoje. Kaip pažymi projekto autorius, prancūzų sąmonėje yra ryškus praeities pertrūkio dabartyje patyrimas; kontinuumo jausmas būdingas tik vadinamosiose „atminties vietose“, kuriose susiliečia gyva atmintis ir rekonstruota istorija⁴⁰. Ar nėra tai bandymas kurti naują didįjį, tačiau daugiaperspektyvų naratyvą?

³⁷ „Paveldo“ sąvoka universalios tarptautinės paveldosaugos dokumentuose pirmą kartą pavartota ir atitinkama jos samprata pradėta formuluoti 1972 m. UNESCO „Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijoje“. Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (UNESCO dokumentas, 1972 m.). [žiūrėta 2006-01-09]. Internetė: <<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=36755&Condition2=>>>.

³⁸ Apie tradicinių naratyvų atsisakymą postmodernizme žr. J. F. Lyotard. Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant. Vilnius: Baltos lankos, 1993. Kita vertus, minėtas istorikų trejetas J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob sako, kad postmodernizmas (pavyzdžiui, jo atstovų teiginiai apie naratyvų „mirtį“) pats savaime yra naujas istoriją struktūruojantis „didysis“ naratyvas. Žr. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Tiesos sakymas apie istoriją..., p. 231–236.

³⁹ P. Nora ir jo grupės vykdyto projekto rezultatai užfiksuoti 3 tomų (susidedančių iš 7 knygų) leidinyje „Les lieux de mémoire“. Les lieux de mémoire (sous la dir. de Pierre Nora). Paris: Gallimard, t. 1–3, 1984–1993 (T. 1: La République, Paris, 1984; T. 2: La Nation – Héritage, historiographie, paysages, 3 vol., Paris, 1986; T. 3: Les France – De l'archive à l'emblème, 3 vol., Paris, 1993) (angliškas leidimas: Realms of Memory. The Construction of the French Past. Under the direction of Pierre Nora. New York: Columbia University Press, v. 1–3, 1996–1998; rusiškas sutrumpintas variantas: П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок, Франция – Память. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999; vokiškas: P. Nora (Hrsg.), Erinnerungsorte Frankreichs. München: C. H. Beck Verlag, 2005). Vokiškas šio projekto atitikmuo: Deutsche Erinnerungsorte / Hg. E. François, H. Schulze, B. 1–3, München: C. H. Beck Verlag, 2003.

⁴⁰ Plačiau žr. P. Nora. General Introduction: Between Memory and History // Realms of Memory. The Construction of the French Past., vol. 1, p. 1–20; P. Nora. The Era of Commemoration // Realms of Memory. The Construction of the French Past, vol. 3, p. 609–637.

Čia nėra vietos plačiau apsisistoti ties paradigmine paveldosaugos raidos samprata (juo labiau kad leidinyje publikuojamas šiai problematikai skirtas Rasos Čepaitienės straipsnis). Pažymėsime tik kad visi šie svarstymai nėra savitiksliai – teorija dėl teorijos. Jie formuluojami turint galvoje lietuviškąjį kontekstą – Valdovų rūmų bylą. Vienas dalykas yra šioje byloje dominuojančiai sampratai (nacionalistinei, elitinei, empirinei, teorinius tyrimus ir paveldo autentą ignoruojančiai) priešpriešinti 1994-ųjų postmodernistinė, o kitas – 1964-ųjų modernistinė Venecijos chartijos paradigma. Pagal teorinės minties raidą esame atsilikę ne viena, o dviem fazėmis.

5. BŪSIMOJO PASTATO PASKIRTIES SAMPRATA ŠIUOLAIKINIŲ TEORIJŲ KONTEKSTE

Kompromiso paieškoms Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties byloje pasitarautų vokiečių diskurse išplėtotą istorinės kultūros teoriją, kuriai eksplikuoti pasitelktina istorinės sąmonės kategorija. Istorinė sąmonė yra suprantama kaip tam tikras praeities įprasminimas, siekiant suvokti dabartį ir numatyti ateitį. Taigi istorinė sąmonė nėra vien praeities sąmonė, bet kaip atminties rezultatas yra nukreipta į dabartį ir ateitį. Iš istorinės sąmonės apibūdinimo išplaukia istorinės kultūros definicija. Šiuolaikiniame Vokietijos istorijos mokslo diskurse istorinės kultūros kategorija sujungia anksčiau atskirų mokslų analizuotas istorinės atminties raiškos formas dabartyje (paminklai, gatvių pavadinimai, muziejai ir t. t.), sritis (menas, politika, mokslas, mokykla, kultūra), strategijas (politinė valdžios kova, mokslinis tyrimas, meninė kūryba, mokyklinis ir užmokyklinis lavinimas, paveldosauga ir t. t.)⁴¹. Istorinės kultūros teorijoje į minėtas sritis, formas, strategijas žvelgiama kaip į bendro santykio su praeitimi pasireiškimus – kaip į tokią praeities įprasminimo veiklą, kuria siekiama spręsti dabartyje išylančias problemas (identiteto paieškų ir stabilizavimo, emancipacijos, tautinės savigarbos ir t. t.). Istorinės kultūros teorijoje visos jos suvokiamos kaip vienos mentalinės galios – istorinės sąmonės – pasireiškimas. Anot vokiečių istorijos teoretiko ir didaktiko J. Rūseno, istorinės kultūros teorijai dirvą paruošė istorinės sąmonės tyrimai, kuriais užsiėmė ir užsiima šiuolaikinė geschichtsdidaktika. Pažymėtina, kad geschichtsdidaktikos specialistai neapsiriboja vien tiriamąja istorinės sąmonės bei istorinės kultūros veikla, bet atlieka ir pragmatines užduotis, siekdami skatinti toleranciją, konfliktiškumo įveiką, demokratių vertybių sklaidą. Todėl neatsitiktinai tokios kategorijos kaip multiperspektyvumas, kontroversija, rekonstrukcija, dabarties ir ateities orientacija geschichtsdidaktikos specialistams yra esminės. Jie akcentuoja rekonstrukcinę, partikuliarių, retrospektyvų istorijos pobūdį, kurį lemia fragmentiš-

⁴¹ Plačiau žr. J. Rūsen. Historische Orientierung: über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1994, S. 209–234; J. Rūsen. Für eine Didaktik historischer Museen // Geschichte sehen. Beiträge zur Ästhetik historischer Museen. Paffenweiler, 1988, S. 11.

ka, daugiaperspektyvi, prieštaringa praeities informacija bei jos interpretacija iš nuolat kintančios dabarties perspektyvos⁴². Svarbu istorijos recipientui parodyti rekonstrukcinį istorijos pobūdį, taip ugdant jo kritinį mąstymą bei toleranciją kitų perspektyvų atžvilgiu.

Ką visos šios už Lietuvos ribų gimusios idėjos teikia Valdovų rūmų paskirties svarstymams? Manome⁴³, jog praeities rekonstrukcijos idėja turi būti vizualiai išreikšta ne tik fasaduose (seno ir naujo atskyrimas) ir vidaus erdvių apipavidalinime, šis konceptas turi atspindėti ekspozicijų ir kitų edukacinės veiklos formų temose bei priemonėse. Valdovų rūmų eksterjerai, interjerai, juose demonstruojami objektai ir kitos informacijos priemonės, susijusios su pastato paskirtimi, privalo būti susieti tarpusavyje, sudaryti vieną medijos mazgą, t. y. informacijos priemonių kombinaciją, kur visi elementai neša tam tikrą informacinį krūvį apie mūsų istorinę sąmonę⁴⁴.

Sukonkretinant šią mintį būtina pažymėti, kad lankytojai neturi būti klaidinami, jog mato ne XXI a., bet XVI a. interjerus. Taigi būtina svarstyti, kokiomis išraiškos priemonėmis bus pristatomi Valdovų rūmų vidaus erdvių atkūrimo archeologiniai, architektūriniai, istoriniai ir kiti argumentai. Pagal išlikusių ar atkuriamų erdvių „patikimumo laipsnį“ išskyrėme tris zonas: autentą, hipotezės ir moderną. Autento zona – tai erdvės, esančios *in situ* liekanose. Hipotezės zona – tai remiantis kompleksinių tyrimų medžiaga atkurtos erdvės, todėl jose būtina paaiškinančiomis priemonėmis nurodyti, kuo remtasi atkuriant būtent tokį interjerą („eksponuojama argumentacija“). Moderno zona – tai erdvės, apie kurias nėra išlikusios jokios informacijos, todėl čia atsakoma bet kokios hipotezės ir kuriamas modernus interjeras.

Valdovų rūmuose „rekonstrukcijos“ idėja turi persmelkti ir sprendžiant paskirties klausimus. Tad kaip mes formuluojame Valdovų rūmų, kaip istorinės kultūros centro, viziją? Istorinės kultūros centro konceptą suprantame kaip opoziciją tradiciniam muziejui. Tradicinį muziejų apibrėžtume kaip kilnojamojo paveldo objektais užsiimančią įstaigą, kurioje autentiškam objektui teikiamas pagrindinis vaidmuo. Kolekcijų saugojimas, tyrimas ir demonstravimas yra pagrindinės veik-

⁴² Žr. Geschichtswissenschaft. Didaktik – Forschung – Theorie. Göttingen: Wandenhoek und Ruprecht, 1977; Historisches Erzählen. Formen und Funktionen / Hg. S. Quandt, H. Süßmuth. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982; J. Rüsen. Historische Vernunft, Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Göttingen, 1983; J. Rüsen. Rekonstruktion der Vergangenheit, Grundzüge einer Historik II: die Prinzipien der historischen Forschung. Göttingen, 1986; J. Rohlfes. Geschichte und ihre Didaktik. Göttingen, 1986; B. Borries. Geschichtslernen und Geschichtsbewusstsein. Empirische Erkundungen zu Erwerb und Gebrauch von Historie. Stuttgart, 1988; J. Rüsen. Lebendige Geschichte. Grundzüge einer Historik III: Formen und Funktionen des historischen Wissens. Göttingen, 1989; Geschichtsbewusstsein und Methoden historischen Lernens / Hg. B. Schönemann, U. Uffelman, H. Voit. Weinheim, 1998; Geschichtsbewusstsein empirisch. Pfaffenweiler, 1991.

⁴³ Šiame skyriuje kalbama ne tik autoriaus, bet ir Vilniaus universiteto darbo grupės, kurios veiklos dėka suformuluotos čia pristatomos idėjos, vardu.

⁴⁴ Šios idėjos plėtojamos Vilniaus universiteto darbo grupės parengtose „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairėse“, publikuojamos šiose leidinyje.

los kryptys, o praeitis yra pagrindinė vertybė. Būtent tokiai ištaigai priešpriešiname istorinės kultūros centrą, kuriame iškeliami nūdienos visuomenės istorinei sąmonei aktuali tema, pateikiama visomis šiuolaikiniuose muziejuose, kultūros centruose, teminiuose parkuose ir kitur naudojamomis priemonėmis, prieinamu ir aiškiu būdu pateikiančiomis informaciją. Tad istorinės kultūros centre dabartis yra pagrindinė vertybė. Valdovų rūmų atveju istorinės kultūros idėja reiškia, kad Valdovų rūmai turi tapti ta vieta, kurioje būtina suderinti skirtingas Lietuvos visuomenėje vyraujančias istorinės sąmonės nuostatas. Čia turi atsirasti vietos valstybės reprezentacijai, tuo patenkinant nemažos visuomenės dalies lūkesčius matyti Valdovų rūmus kaip valstybingumo simbolį. Valstybės reprezentacijos zonoje esančias ekspozicijas ir renginius jungianti teminė gija turėtų būti valstybingumo ištakų idėja. Kita teminė gija galėtų tapti šiuolaikinės Lietuvos valstybės ir visuomenės idėja. Šiuo atveju reikėtų kurti informacinius-pramoginius-educacinius paslaugų paketus skirtingų kartų, intelektualinio pajėgumo, istorinių-kultūrinių horizontų grupėms (interaktyvios ekspozicijos, kino bei teatro renginiai, istorijos pamokos, bibliotekos, audio- ir videotekos ir t. t.). Taip pat Valdovų rūmuose turėtų atsirasti vietos holistiniam kultūros reprezentavimo principui, vadinamajai gyvajai istorijai. Inscenizacijos, senosios Lietuvos regionų kulinarinio paveldo pristatymas bei kitos priemonės leistų lankytoji pajusti „dalyvavimo“ istorijoje efektą. Teminiu požiūriu tai būtų zona, skirta senojo Lietuvos dvaro (ypač Valdovų rūmų klestėjimo šimtmečio) istorijai.

Manome, jog skirtingos temos turėtų būti pristatomos būtent tam tikru „patikimumo laipsniu“ pasižyminčiose zonose. Valstybingumo ištakų idėją siūlyta pristatyti autento erdvėse. Manyta, jog ant autentiškų sienų labiausiai tiktų valstybingumo ištakas reprezentuojančių autentiškų objektų eksponavimas, derinant tai su juos paaiškinančia pagalbine ekspozicijos medžiaga. Tai iškilmingos rimties bei susikaupimo erdvė. Pastarajai kontrastuotų hipotezės zonos erdvės, kuriose lankytoji būtų suteikiamos teisės į aktyvumą (multimedijos technologijos) bei fizinės galimybės mokytis „gyvosios istorijos“ priemonėmis. Moderno zonos patalpose galėtų veikti biblioteka, videoteka, kino renginiai ir t. t.

Visi minėti siūlymai ir buvo suformuluoti šiame leidinyje publikuojamose Vilniaus universiteto darbo grupės 2002 m. parengtose „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtos gairėse“. Tebevykstantys Valdovų rūmų tyrimai (tarp jų ir 2004 m. atliktas statinio rekonstrukcijos patikimumo zonavimo tyrimas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“, publikuojamas šiame leidinyje) kai kuriuos konkrečius gairių sprendimus pakoregavo (paaiškėjo, kad tam tikros temos negali būti reprezentuojamos tam tikroje zonoje), tačiau pagrindinės idėjos išliko. Be to, siūlėme tolesnę darbo kryptį ir perspektyvą – po patikimumo zonavimo tyrimų buvo numatytos dar dvi darbo grupės: moderniosios muziejininkystės grupė (važinėtu ne po pilis, o pavyzdinius modernius muziejus ir istorinės kultūros centrus) ir dizaino grupė. Vylėmės, kad mūsų pasiūlymai sulauks atgarsio Lietuvoje, juolab kad netradicinės muziejininkystės formos (pvz., Grūto parkas ar Europos

parko skulptūrų muziejus) pelno didžiulę sėkmę ir Lietuvoje. Nemanėme, kad dialogas bus lengvas – juk „nelengvo paveldo“ atvejis lemia ne vien paveldosauginė situacija, bet ir visuomenėje gajos vertybinės nuostatos bei istorinės sąmonės konfigūracijos. Vis dėlto laikėmės nuostatos, kad net jeigu dalis vertybinių nuostatų nėra priimtinos mūsų visuomenei, pats visuomenės demokratinis būvis neturėtų jų ignoruoti. Tačiau pralaimėjome, net neprasidėjus dialogui.

6. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO BYLA KAIP SKIRTINGŲ ISTORINĖS ATMINTIES MODELIŲ KONFLIKTO IŠRAIŠKA

Skirtingos metodologinės pozicijos (empiristinis teorinių tyrimų ignoravimas – teorijos *explicite* akcentavimas), skirtingos ideologinės nuostatos (etnocentrisnis lietuviškumo modelis, sietinas su didžiuoju nacionalistiniu naratyvu, – orientacija į postmodernias daugiaperspektyviškumo koncepcijas), taip pat skirtingos paveldosauginės sampratos (orientacija į „elementinę“ paminklosaugą – paradigminė paveldosaugos samprata ir orientacija į „nelengvo paveldo“ bei „istorinės kultūros“ konceptus) gali paaiškinti pozicijų išsiskyrimą dėl Valdovų rūmų atkūrimo pobūdžio ir paskirties. Tačiau ne iki galo. Čia būtina įvesti ir svarstymus apie istorinės atminties modelius, ir konkrečius jų skirtumus. Nuo pat Valdovų rūmų atstatymo idėjos užuomazgų tarp jos šalininkų Žemutinė pilis buvo traktuojama ne tik kaip LDK valstybingumo, bet net ir kaip pagoniškosios „baltų kultūros“ simbolis. Turime galvoje Romo Batūros poziciją, su kuria sutikdavo ir akcentuojantieji LDK valstybingumą⁴⁵. Taigi nuo pat Valdovų rūmų atstatymo idėjos pradžią jai buvo būdinga tam tikra istorinių pažiūrų eklektika⁴⁶. Tačiau ši eklektika yra būdinga visam dominuojančiam lietuvių istorinės atminties modeliui. Kaip parodė Nerijos Putinaitės tyrimas⁴⁷, šiame modelyje kartinė tebėra Jono Basanavičiaus suformuota pagonybės kaip „aukso amžiaus“ samprata: tikroji Lietuvos savastis esanti kultūra iki krikšto, o nuosmukis prasideda nuo 1387 m. krikšto. Dingusios pagoniškosios baltų „Atlantidos“ paieškos tebėra lietuvių tautinio identiteto ir net dalies humanitarinių mokslų viltis. Tiesa, retai pastebima, kad Jono Basanavičiaus modelį labai anksti koregavo Maironis⁴⁸, keisdamas jį idėja apie „didžiavryių Lietuvą“ su Vytauto laikų kulminacija: nuosmukis prasideda po 1430 m., iš šios duobės Lietuva pradeda kapstytis tikrai XIX–XX a. sandūroje, tautinio atgimimo lai-

⁴⁵ Prielaidas R. Batūros Lietuvos istorijos vizijų recepcijoms projektuojant Valdovų rūmus sudarė šio istoriko, kaip Valdovų rūmų projektavimo grupės mokslinio konsultanto, statusas.

⁴⁶ Minimas eklektizmas ryškus A. Stalgio straipsnyje: Lietuvos Valdovų rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje: atstatymo argumentai // Kultūros barai. 2001, nr. 12, p. 32–36.

⁴⁷ Žr. N. Putinaitė. Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004.

⁴⁸ Apie Maironio „Apsakymų apie Lietuvos praeigą“ santykį su daukantine istoriografija žr. V. Zaborškaitė. Maironis. Vilnius: Vaga, 1968, p. 48–55.

kais. Pastaroji idėja tapo Pirmosios Lietuvos Respublikos istoriografijos ir istorinės sąmonės dominante. Tiesa, Adolfas Šapoka didingą istoriją su tam tikromis išlygomis pratęsė iki Gediminaičių dinastijos pabaigos (1572 m.) ir Stepono Batoro. Tačiau XVII–XVIII a. liko duobe. Valstybingumo istorijos požiūriu tai buvo tiesa, tačiau net pats A. Šapoka jautė tokios istorijos vienpusiškumą, suformuluodamas garsųjį raginimą „ieškome lietuvių Lietuvos istorijoje“ ir lietuvių identitete akcentuodamas ne tiek romantiškąjį pagonybės sandą, kiek kalbos ir kilmės kriterijų⁴⁹. Tačiau šie kriterijai tik patvirtino etnocentrinį A. Šapokos koncepcijos pobūdį, todėl paprastai lietuvių sąmonė lengvai gludindavo skirtumus tarp Basanavičiaus ir Šapokos, nekreipdama dėmesio į Petro Klimo „Lietuvių senybės bruožus“ (1919 m.), išsklaidžiusius pagonybės idealizavimo aurą, taip pat Zenono Ivinskio darbus⁵⁰, siūliusius ne tik valstybingumo istorijos, bet ir kristianizacijos kaip civilizacinio kismo perspektyvą. Taip liko dominuoti etnocentrinis, antilenkiškas ir iš dalies antivakarietiškas, chronologiškai ir kultūriškai siauras Basanavičiaus, Maironio ir Šapokos modelis. Gimęs siekių atsiskirti nuo lenkakalbės Lietuvos visuomenės epochoje, įtvirtintas konflikto su Lenkija dėl Vilniaus, jis turi akivaizdų gynybinį ir direktyvinį pobūdį. Modelio nulemti praradimai – jame nėra bajorų, nėra miesto, nėra verslo, iš esmės atsisakyta lenkakalbio LDK paveldo (vietą įgijo nebent Simono Daukanto amžininkai romantikai Adomas Mickevičius, Teodoras Narbutas, Juzefas Ignacas Kraševskis). Nors jau 1943 m. Antanas Smetona kalbėjo apie grynai lietuviškos Lietuvos kūrimą kaip klaidą⁵¹, įdomiausia, kad šis modelis surado savo vietą sovietmetyje. Tiesa, ne maironiniu ar šapokiniu pavidalu, o būtent pagonybės adoracija. Sąjūdžio laikais buvo susigrąžinta „kunigaikščių Lietuvos“ idėja, susiformavo modernieji pagonybės adoravimo variantai (nuo Norberto Vėliaus iki Gintaro Beresnevičiaus), tačiau ir jie neperžengė Jono Basanavičiaus kodo. Štai kodėl taip skausmingai buvo sutikta Edvardo Gudavičiaus pagoniškojo ir didvalstybinio mitų kritika, kurią Sigitas Geda taikliai pavadino „perversmu mūsų galvose“⁵², o Sigitas Narbutas – žvilgsniu į Lietuvą „ne tik nuo Šatrijos, bet

⁴⁹ A. Šapoka. Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje // Naujoji Romuva. 1932, nr. 21 (73), p. 481–482.

⁵⁰ Tokį perversmą bandė pradėti Z. Ivinskis. Pateiksime tik porą citatų: „mokyklose, iš dalies visuomenėje, dažnai dar su legendiniais Prūteniais, Vaidevučiais, Ringaudais, su hierarchiškais krivių krivaičiais, Romuvomis, su Vilniaus įkūrimo sapnu, gražiu Birutės pagrobimu, tragišku Vytauto vaikų nužudymu ir t. t.“ (Z. Ivinskis. Lietuvos istorijos problemos // Naujoji Romuva. 1935, nr. 12–13, p. 291); „Daugelis mūsų pastangų ir darbų Lietuvos istorijos srityje tėra skirta, taip sakant, savajam „kiemui“ [...]. Ne kartą, kas iš Lietuvos praeities mūsų spaudoje teigiama ar proginėmis kalbomis, paskaitomis primenama, nesiderina su objektyviais tyrinėjimų duomenimis. Yra žinoma ne vienas konkretus atvejis, kaip svetimieji – ir ne kartą ne be pagrindo – yra kritiškai tą mūsų patriotiškai romantišką istoriografiją vertinę [...]. Pvz., svetimiesiems kaip tikrą prekę negalima „eksportuoti“ tokių mūsų spaudoje sutinkamų teiginių: Lietuvos valstybė jau egzistavusi maždaug Kristaus gimimo laikais, visi jos valdovai buvę karaliai ir ta „karalija“ patvėrusi iki Steigiamojo susirinkimo, kai jis 1920 m. paskelbė Lietuvą demokratiška respublika, Kriavo aktas esąs falsifikatas, greičiausiai 19-ame amžiuje sudarytas ir t. t. ir t. t.“ (Z. Ivinskis. Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai // Į laisvę. 1967, nr. 41, p. 22–23).

⁵¹ R. Lopata. Lopatologija: apie politinį popšą. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 93.

⁵² „Būtovės slėpiniai“ ir intelektualas RTV (L. Vanago pokalbis su S. Geda) // Kalba Vilnius. 1994, nr. 8, p. 5.

ir nuo Monblano⁵³. Suformuotas savitas pasaulio istorijos modelis, savitas europocentrizmas (Japonija – kaip antroji Europa), suformuota Lietuvos europeizacijos koncepcija ir Lietuvos lenkėjimo kaip europeizacijos sąskaitos samprata, Lietuvos vėlavimo ir Vytauto laikų bei viso XV a. kaip civilizacinio šuolio samprata, vėlesnių „istorinių šuolių“ idėjos (XVI a. vidurys, XVIII a. pabaiga, Pirmoji Lietuvos Respublika, Sąjūdžio bei Nepriklausomybės atgavimo laikai) – toks E. Gudavičiaus modelis vertinamas kaip Lietuvos istorijos, kaip savarankiško mokslinio objekto menkinimas⁵⁴. Taigi lietuviškasis identitetas ne tik turi nacionalistinę prigimtį, bet jis ir skiriasi nuo kitų nacionalizmų (kad ir lenkiškojo) selektyviniu požiūriu į savo istoriją.

Naujo liberalaus ir atviro lietuvių identiteto bei istorinės atminties modelio paieškų būtinybė yra akivaizdi aktualija. Kodėl tiek daug apie tai čia šnekame? O būtent todėl, kad Pranciškaus Smuglevičiaus piešiniuose matoma Žemutinė pilis tokį pavidalą įgijo ne „baltų laikais“, ne prie Vytauto ir, kaip rodo naujausi istoriniai Rūtos Vitkauskienės tyrimai, regis, net ne prie Zigmanto Augusto, o prie Zigmanto Vazos (XVII a. pr.)⁵⁵ – taigi nepatenka nė į vieną dominuojantį istorinės atminties modelį. Juo labiau į šiuos modelius negalėjo patekti XVIII a. pabaigos Gegužės 3-iosios Konstitucija, kurią 1794-ųjų sukilime gynė Vilniaus katedros architektas Laurynas Gucevičius. Iškiliausias mūsų klasicizmo kūrėjas ši stilių revoliucingai turėjo priešpriešinti senajam barokiniam „režimui“ (prisiminkime iki šiol Prancūzijoje tebevartojamą sąvoką ikirevoliucinei epochai – „L'ancien régime“). Nors parodyta išskirtinė pagarba barokinei Kazimiero koplyčiai, tačiau vargu ar buvo įsivaizduojama šalia Katedros Žemutinė pilis bet kokių pavidalų. Taigi praradome vieną iš Lietuvos sostinės vertybių – klasicistinį kraštovaizdį jos širdyje. Tokios vertybės klausimas nebuvo svarstomas net pilies atstatymo priešininkų stovykloje. Tuo tarpu statybos šalininkai toliau tebesiekia „tempti antklodę“ nuo Zigmanto Vazos ant Zigmanto Augusto, Vytauto, Mindaugo ar net šventaragio. Net naujausioje, šiaip kritiškoje, disertacijoje grįžtama prie argumentacijos legendinėmis metraščių dalimis, prie Teodoro Narbuto idėjų apie Lietuvos valdovą Šventaragį, akcentuojama pastarojo religinė reforma, kuri, nekorektiškai remiantis Gintaro Beresnevičiaus įžvalgomis, datuojama 1263–1265 m.⁵⁶ Čia atiduodama duoklė „baltofilinei“ historiografijai, taip ir neapsisprendžiant, kam norima atstovauti – savarankiškos pagoniškos civilizacijos ieškotojams ar viduramžių Lietuvos grentintojams su Vidurio Europa. Taip ir lieka neaišku, kas disertacijoje lyginama su Vidurio Europa: ar Mindaugo vakarietiškas dešimtmetis, ar į Rytus orientuota ir

⁵³ S. Narbutas. Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų: XIII–XVIII amžiaus LDK raštijos apžvalga. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 9.

⁵⁴ Tokių vertinimų galime aptikti istoriko V. Merkys publikacijoje. Žr. V. Merkys. Mintys apie istoriją ir istorikus // Mokslas ir gyvenimas. 2002, nr. 10, p. 8–10.

⁵⁵ B. R. Vitkauskienė. XVI–XVIII a. Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžia. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos (parengė Lietuvos istorijos institutas) [Rankraštis]. Vilnius, 2004, p. 51–88.

⁵⁶ D. Steponavičienė. Lietuvos valdovo Vilniaus dvaro prabanga archeologinių tyrimų duomenimis (XIII a.–XVI a. pradžia). Daktaro disertacija [Rankraštis]. Vilnius, 2005.

nuo Vakarų izoliuota pomindauginė Lietuva, ar jau šimtmetis ieškoma, bet taip ir nesurandama pagoniškoji „Atlantida“.

Taigi konkretūs istorinės atminties modelių skirtumai, regis, ir buvo paskutinis ir galbūt net stambiausias lašas, išskykęs dvi požiūrių į Valdovų rūmus tėkmes. Šie skirtumai paaiškina varžybas dėl patriotizmo ir kodėl kairieji taip lengvai priėmė nueinančiųjų nuo politinės arenos dešiniųjų „pakištą kiaulę“. Visgi akylesnis bylos stebėtojas galėtų įžvelgti dar ne vieną pragmatinių interesų grupę – nuo statybininkų ir muziejininkų iki aukščiausio rango politikų, kuriems bet kurios diskusijos buvo ir yra trukdymas „dirbti“.

Apibendrinami galime pateikti lentelę, kurią jau buvome pristatę Lietuvos Respublikos Seime 2005 m.: „Nelengvas paveldas: Valdovų rūmų atkūrimo byla“.

Istorinės sąmonės forma, besiremianti romantiniu istorijos ir paveldosaugos konceptu	Istorinės sąmonės forma, besiremianti istorinės kultūros konceptu
Sprendimų sektantiškumas, koncepcijos doktrinieriškumas	Atviros diskusijos siekis, idėjos įgyvendintojų grupių interesų derinimas. Koncepcijos alternatyviškumas
Monoperspektyvi istorijos samprata	Multiperspektyvi istorijos samprata
Praeitis kaip vertybė (istorijos kultūra)	Dabartis kaip vertybė (istorinės sąmonės įtakojama kultūra)
Iliustracinė istorinės sąmonės forma (praeities praradimų „atitaisymas“)	Genetinė istorinės sąmonės forma (praeities įvairumo akcentavimas)
E. Viollet-le-Duco ir kitų XIX a. paminklosaugininkų idėjos	Venecijos ir Rygos chartijos. Paveldosaugos raidos paradigmė samprata. Atminties kultūros ir istorinės kultūros teorijos
„Seno“ (autento) ir „naujo“ „priauginimas“, „stilistinio restauravimo“ metodika	„Seno“ (autento) ir „naujo“ atskyrimas
Atstatymo ir paskirties konceptų skirtis	Atstatymo ir paskirties konceptų jungtis (Medija mazgo – <i>Medienverbund</i> – idėja)
„Tiesos“ demonstravimas	„Tiesos“ paieškų demonstravimas
Paskirties elitiškumas	Paskirties demokratiškumas (lankytojų interesų derinimas)
Etnocentrinė LDK paveldo interpretacija	Policentrinė LDK paveldo interpretacija ir regioninės reikšmės akcentavimas
Valdovų rūmai – paminklas LDK valdovams	Valdovų rūmai – „paminklas“ šiuolaikinės visuomenės siekiui suaktualinti praeitį
Duomenų „pakankamumo“ tezė	Duomenų stokos tezė ir patalpų atkūrimo patikimumo zonavimo idėja: autento, hipotezės ir vaizduotės zonos
Valdovų rūmų atstatymas (Varšuvos Karalių pilies analogija)	Valdovų rūmų įvaizdžio atkūrimas (neordinarinių sprendimų akcentavimas)
Tradicinis muziejus	Daugiafunkciškas istorinės kultūros centras: valstybingumo demonstravimo, istorijos imitavimo – „gyvosios istorijos“, šiuolaikinės Lietuvos „vizitinės kortelės“ idėjos

ISVADOS

1. Paveldosaugos teorija nepalankiai žiūri į paveldo atkūrimo projektus, tačiau praktikoje daromos išimtys, ir ne tik nuniokoto paveldo regionuose. Šios išimtys itin siekiama paveldo atžvilgiu gerokai nuskurdintoje pokomunistinėje Rytų Europos erdvėje. Tačiau Valdovų rūmų atkūrimo šalininkai neįvertina aplinkybės, kad Vilniaus istorinis centras 1994 m. įtrauktas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, o tai dar atsakingiau verčia žiūrėti į intervencijas senamiestyje.

2. Debatuose dėl Valdovų rūmų atkūrimo reiškėsi dvi nuomonės, kurias būtų galima įvardyti kaip romantizuotą tradicionalistinę, rūmuose mačiusią valstybės simbolį ir siekusią „atauginti“ juos, bei liberalistinę, pasisakiusią prieš paveldo ir istorijos „reanimaciją“. Liberalistinė stovykla negalėjo pateikti pozicijos, kuri būtų pajėgi surasti kompromisą su tradicionalistine, nes pastaroji buvo tapusi integralia tautinio atgimimo idėjinės paletės dalimi.

3. Debatams net nepasiekus bent šiek tiek konstruktyvesnių sąlyčio taškų, atkūrimo klausimas buvo išspręstas politiniu būdu – 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė sprendimą atkurti Valdovų rūmus. Tačiau tuomet išryškėjo problemos, kurias spręsti nebuvo pasiruošusi tradicionalistinė pozicija. Pergalės vaisiai greitai apkarto, o dar tiksliau, paaiškėjo, kad jų nėra. Informacijos kiekis apie Valdovų rūmus pasirodė esąs menkas, iš esmės nepradėti istoriniai ir meno-tyriniai tyrimai, apsiribota tik architektūrine archeologija, tačiau ir joje nesiekti apibendrinimų, juo labiau sintetinio vaizdinio sukūrimo, būtino projektuojant. Be to, apskritai nebūta jokių teorinių įžvalgų ir nuorodų į šiuolaikines paveldosaugos bei muziejininkystės teorijas.

4. Esant tokiai situacijai Vilniaus universiteto darbo grupė, sudaryta iš Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros darbuotojų, pabandė pasiaiškinti šiuolaikines istorijos mokslo, antropologijos, muziejininkystės ir paveldosaugos minties tendencijas bei jas įterpti į Valdovų rūmų atkūrimo bylą. Analizuojant atkūrimo reiškinį paaiškėjo, kad tradicionalistinė pozicija šioje byloje tipologiškai ir genetiškai priskirtina romantizmui, kurio bruožais galėtume laikyti istorizmo metodologiją istorijos moksle, nacionalistinę didįjį naratyvą, „paminklinę“ istorinę sąmonę ir elementinę paveldosaugą.

5. Vilniaus universiteto darbo grupė savo studijose rėmėsi šiuolaikine fundamentaliaja, vokiečių istorijos moksle žinoma geschichtsdidaktika, iš kurios redukuojamos istorinės kultūros, istorinės sąmonės bei istorinės atminties koncepcijos. Iš jos buvo perimtos ir rekonstrukcinio istorijos pobūdžio bei istorinės sąmonės daugiaperspektyviškumo idėjos. Geschichtsdidaktikos specialistai neapsiriboja vien tirdami istorinę sąmonę bei istorinę kultūrą, bet atlieka ir pragmatines užduotis, siekdami skatinti toleranciją, konfliktiškumo įveiką, demokratinių vertybių sklaidą. Kaip tik šių vertybių puoselėjimas yra šiuolaikinės Lietuvos visuomenės aktualija, todėl ir buvo siūloma „rekonstrukcinė“ Valdovų rūmų idėja, persmelkianti jų paskirties sprendimus. Iš to paties šaltinio perimtos ir istorinės kultūros centro

bei medijos mazgo idėjos. Valdovų rūmų atveju minėtos idėjos reikštų, kad jie taptų ta vieta, kurioje galima ir būtina suderinti skirtingas Lietuvos visuomenėje vyraujančias istorinės sąmonės nuostatas. Jungiant atkūrimo ir paskirties idėjas atitinkamai buvo siūloma projekto zonavimo (pagal santykį su autentu) idėja.

6. Vis dėlto ne skirtingos metodologinės, ideologinės ar teorinės sampratos nulėmė galutinį pozicijų dėl Valdovų rūmų išsiskyrimą. Mūsų manymu, viską nulėmė dominuojantis, iš romantizmo epochos ateinantis istorinės atminties modelis. Nors Žemutinės pilies istorinės susiformavimo aplinkybės toli peržengė dominuojančiame naratyve nubrėžtas „aukso amžiaus“ (iki Vytauto Didžiojo mirties) ribas, vis dėlto Valdovų rūmai liko traktuojami kaip LDK politinės galios simbolis. Į Edvardo Gudavičiaus formuojamą naują istorinį naratyvą (pagoniškosios ir didvalstybės mitų kritika, Lietuvos vėlavimo ir civilizacinių šuolių konceptai) orientuotos Vilniaus universiteto darbo grupės idėjos dominuojančiam naratyvui buvo nereikalingos.